

HOOR

Over *Klank*:

Een gepassioneerd relaas over het ongrijpbare van muziek.

— MAURO PAWLOWSKI

*Ideaal voor mensen die zich afvragen waarom
'I See a Darkness' van Bonnie Prince Billy hen zo
droevig maakt – blijkbaar kan de 20ste-eeuwse denker
Maurice Merleau-Ponty u op weg helpen.*

— HUMO

hoor

Tomas
Serrien of is dat
geen muziek?

*Ter nagedachtenis van Finn die als een fragiele
miauw in de echo van mijn ervaring weerklinkt.*

*Opgedragen aan mijn ouders die vol van liefde de
kiem van het luisteren in me hebben geplant.*

I N H O U D

NA KLANK VOLGT HOOR

7

PRELUDE

17

**1. ONVOORSPELBAAR
LUISTEREN**

27

**2. MULTI-ETNISCH
LUISTEREN**

67

3. ATONAAL LUISTEREN

93

**4. TRANSGRESSIEF
LUISTEREN**

115

5. TIJDLOOS LUISTEREN

151

6. ONECHT LUISTEREN

173

SLOTAKKOORD

197

DANKWOORD

201

BIBLIOGRAFIE

205

NOTEN

215

NA KLANK VOLGT HOOR

In december 2017 verscheen mijn debuut *Klank*. In dat boek deed ik een poging om muziek grijpbaar te maken, door de muzikale beleving te beschrijven met een specifiek vocabulaire. Ik beschreef structuren die in elke muzikale ervaring aanwezig zijn. Muziek is geen feit, concept of object, wel een betekenis binnen onze belevingswereld. Tijdens die muzikale reis toonde de muziek haar fundament: een beleving van gevoelsmatige betrokkenheid bij klanken die zich in tijd en ruimte ontvouwt en een vrijheid van denken en voelen creëert. Door muziek te definiëren als ‘een betekenis in de ervaring’ zette ik me in een positie die muziek fenomenologisch interessant maakt. Door steeds opnieuw muzikale ervaringen te beschrijven, kwam ik bij de kern van die betekenis. Zo legde ik uiteindelijk vijf essentiële belevingscomponenten van muziek bloot: het auditieve, de tijd, de ruimte, de emoties en de vrijheid.

Na de publicatie van *Klank* volgden boekvoorstellingen en muzikale lezingen op zeer diverse locaties in Vlaanderen en Nederland. Ze toonden de aantrekkingskracht van muziekfilosofie voor een breed publiek. Ik kreeg de eer te mogen samenwerken met talentvolle muzikanten en het boek haalde in maart 2018 een derde druk. Net dan zorgde een woelige relatiebreuk voor een emotionele rollercoaster en een radicale afsluiting van mijn oude leven. Ik zette de stap naar het statuut van zelfstandige en ging volop verder investeren in muziek: creëren, delen, beschrijven, bespreken en vooral beluisteren. Muziek beheerste mijn leven. Ze gaf

houvast, troost, aanraking, gezelligheid, vriendschap en liefde. Ze leverde me de broodnodige dagelijkse levensenergie, al begrijp ik nog steeds niet goed waarom.

Er ontstond in die periode een paradoxale relatie met muziek. Hoe meer ik muziek ervoer en deelde met anderen, hoe beter ik haar begreep. Tegelijkertijd had ik het gevoel dat dit begrip vluchtig was en dat het contact met muziek snel leidde tot nieuwe vragen die geen eenvoudig antwoord kregen. Door het contact met een grote verscheidenheid aan klanken begreep ik muziek zowel beter als slechter. De logica leek zoek. Toch was ze reëel. Deze vreemde paradox bleef na de publicatie van *Klank* een tijdlang in mijn hoofd rondspoken. Ik bleef gefascineerd door de schijnbare onmogelijkheid om met woorden de essentie van muziek te vatten. Ik voelde een drang om opnieuw over muziek te schrijven, maar behoedde mij tegelijkertijd voor het overdenken ervan. Uit deze spanning tussen taal en muziek ontstonden de basisideeën voor dit boek.

FLEXIBELE OREN

Hoor is gebaseerd op het uitgangspunt dat we het liefst luisteren naar muziek die ons bekend in de oren klinkt, maar dat het steeds zinvol is om in aanraking te komen met nieuwe en onbekende geluiden. In dit boek ga ik interactief met woorden en klanken aan de slag om je auditieve flexibiliteit te trainen en de grenzen van je muzikale ervaring te verbreden. Ik neem je mee op een lange muzikale reis die je contact laat maken met allerlei verwachtingen die je over muziek koestert. Eerst leg ik het fundament voor dit muzikale avontuur, om daarna zes verschillende luistervormen te bespreken die je een mogelijkheid geven om de rekbaarheid van je luisteren te oefenen.

In elk hoofdstuk schotel ik je een aantal muziekstukken voor die moeilijk in het oor kunnen liggen wanneer je minder goed getraind bent in een bepaalde vorm van luisteren. Op die manier

ontdek je hoe flexibel je oren zijn, welke belemmeringen dit kan creëren en hoe verwachtingen over muziek verweven zijn met de hersenen, culturele patronen en maatschappelijke waarden. Zo ontplooiën zich structuren die de muziekbeleving fundamenteel beïnvloeden en ontstaat een mogelijkheid om hier anders mee om te gaan.

Elk hoofdstuk begint met een chronologische afspeellijst van de gebruikte muziekstukken, de componist en het jaartal van uitgave/première. Hoewel het wat tijd in beslag neemt, raad ik je aan de aangehaalde muziekstukken te beluisteren zodat je ze echt kan laten inwerken op je muzikale beleving. Ook zal je de woorden over de klanken beter begrijpen en jouw leeservaring zal rijker zijn. Om het eenvoudiger te maken stelde ik op mijn website voor elk onderdeel een afspeellijst samen. Als je een beetje verderop de QR-code scant of naar www.tomasserrien.com/hoor surft, vind je de toegang tot deze muziekstukken. Ik heb ze zoveel mogelijk samengevoegd in een Spotifylijst per hoofdstuk, maar omdat sommige muziek daar niet te vinden is, gebruik ik ook kanalen zoals YouTube, Soundcloud en Bandcamp.

In ideale omstandigheden laat dit boek zich lineair lezen. Maar omdat elke mens anders hoort, en bijgevolg ook anders leert luisteren, kan je elk onderdeel ook apart lezen. Je kan kiezen in welke luistervorm je jezelf wil trainen, om zo te ontdekken welke klanken je muzikale beleving uitdagen en welke eerder leiden tot een herwaardering van de auditieve verwachtingen die je al hebt. Op die manier probeer ik zoveel mogelijk rekening te houden met de diversiteit aan luisteraars. Auditieve structuren in de muziekbeleving hebben veel gelijkenissen, maar sommige mensen zullen het uitdagender vinden om noisemuziek te beluisteren, terwijl anderen zich misschien sneller laten inspireren door etnische muziek. Voor de ene klinkt bepaalde volksmuziek bekend in de oren, terwijl ze bij de andere wenkbrauwen doet fronsen.

Eindnoten en bronnen vind je helemaal achteraan. Ik put uit bronnen van etnografie, etnomusicologie, antropologie, filosofie en psychologie, maar de parafrasering van andere auteurs blijft enigszins beperkt. Muziekbeleving is nog steeds een relatief onontgonnen onderzoeksgebied, waardoor het nadenken over de eigen muzikale ervaringen een essentieel uitgangspunt blijft. Daarom koos ik in dit boek voor een meer essayistische invalshoek met persoonlijke anekdotes en openlijke twijfels. Ik deconstrueer verwachtingspatronen en ik koppel die aan culturele onderwerpen en muziekfilosofische discussies.

DE DAGELIJKSE SOUNDTRACK

Actief en open luisteren is niet evident. We luisteren nu eenmaal graag naar muziek die ons bekend in de oren klinkt. Een muziekluisteraar is geen onbeschreven blad, maar een mens van vlees en bloed, met een specifieke luistergeschiedenis, een bepaalde werking van hersenen en lichaam en een eigen persoonlijkheid. We luisteren ook in een complexe context met allerlei culturele invloeden. Waarden, normen, tradities en vormen van samenleven zijn maar enkele factoren die invloed kunnen hebben op de manier waarop we geluiden benaderen. Dit kan leiden tot allerlei situaties waarin luisteren moeilijk is.

De invloed van al die factoren is niet eenvoudig te verwoorden. Ze uit zich in de eerste plaats als verwachtingspatronen van de luisteraar tegenover klanken. Als je de auditieve wereld betreedt, verwacht je dat muziek op een bepaalde manier zal klinken. De verwachtingspatronen in ons luistergedrag vormen een unieke bedrading van dagelijkse geluidssporen. Wanneer we ons bewegen in diverse geluidscontexten, graven die verwachtingspatronen zich steeds dieper in onze hersenen in. Net als het opbouwen van spieren tijdens een training. Dit bepaalt voor een groot deel de houding waarmee we de auditieve werkelijkheid tegemoet treden. Wanneer we haar waarnemen, vormt dit als het ware een onbewuste dagelijkse soundtrack die op de achtergrond afspeelt.

Een auditieve gids die elke luisteraar begeleidt doorheen de akoestische wereld.¹

Een opvallende uiting van die dagelijkse soundtrack is de uitspraak ‘dat is toch geen muziek!’. Die hoor ik wel vaker tijdens mijn lezingen, wanneer ik mensen uitnodig om te luisteren naar uiteenlopende muziekstukken. De zin vat mooi samen hoe allerlei factoren invloed hebben op de muzikale voorkeur, maar ook op de definitie van wat muziek juist is. De uitspraak verradt dat de verwachtingspatronen van de luisteraar doorsijpelen naar de muzikale beleving.²

We kunnen de impact van de dagelijkse soundtrack begrijpen door een aantal vragen te stellen. Hoe klinkt die dagelijkse soundtrack? Welke verwachtingsstructuren zijn bepalend? Hoe worden zij juist gevormd? Wat is de invloed van cultuur en etniciteit? Op welke manier zitten de verwachtingen vervlochten in ons brein? Hoe beïnvloedt dit de ideeën die de luisteraar heeft van schoonheid, stilte, chaos, tijd of lawaai? En heeft dit impact op onze kijk op wat muziek juist betekent in onze samenleving?

Ik zal dit onderzoeken door verschillende luistervormen te bespreken. De dagelijkse soundtrack is als een gevoelig zintuig waarmee we de wereld waarnemen, een orgaan dat intensief leert uit wat het hoort en wat het beluistert. Door de confrontatie met allerlei nieuwe klanken en luistervormen krijgen we een beter zicht op de specifieke invloed ervan op onze belevingswereld. Zo word je je langzaam bewust van de patronen die je geluidswerkelijkheid bepalen en wordt het duidelijk waarom wij allemaal het liefst luisteren naar geluiden die ons bekend in de oren klinken.

OPEN LUISTERHOUDING

Om te komen tot dit inzicht is een bepaalde luisterhouding nodig. Hoe benader jij de klankwereld? Met open of gesloten oren? Uit herkenning of uit verkenning? Uit nieuwsgierigheid of uit verveling? Als een zoektocht naar schoonheid? Uit inspiratiedrift?

Je moet de moed vinden om kwetsbaar en kritisch naar je eigen verwachtingen te kijken. Je zal verouderde verwachtingspatronen moeten uitdagen met verwondering, vernieuwing, onvoorspelbaarheid en bij momenten chaos. Het is een manier om minder vast te zitten in je eigen passieve hoorgedrag en meer te luisteren op een niet-wetende manier, zonder vooroordelen.

De opening naar de muzikale betekenissen is eindeloos en divers, maar de dagelijkse soundtrack die iemand meedraagt kan beperkend werken. Niemand is echter slaaf van het eigen culturele en persoonlijke verleden. Iedereen is vrij om nieuwe klankstructuren op te zoeken. Je kan zelf aan de slag, want de dagelijkse soundtrack is kneedbaar. Daarom is een open, nieuwsgierige luisterhouding zo belangrijk. Hoe intensiever en hoe uitgebreider je gaat luisteren, hoe rekbaarder de verwachtingspatronen en hoe sterker de appreciatie voor een meer diverse klankwereld.

Op die manier wordt je dagelijkse soundtrack uitgedaagd en kan hij op termijn zelfs veranderen. Verwachtingspatronen zorgen namelijk voor een kristallisatie van de muzikale beleving. Een ervaring krijgt door het al dan niet inlossen van een muzikale verwachting een bepaalde rand of grens mee. Dit is het moment waarop de muzikale ervaring een duidelijk afgelijnde structuur krijgt en de invloed van de dagelijkse soundtrack doorwerkt op de belevingswereld. Hoe strakker de structuur, hoe meer de luisteraar terugvalt op geluiden waarmee hij vertrouwd is en hoe minder mogelijkheid tot nieuwe muzikale betekenissen.

Maar waarom zouden we de vertrouwde verwachtingspatronen loslaten en de dagelijkse soundtrack niet gewoon zijn werk laten doen? Elke luisteraar heeft uiteraard het recht om in een vertrouwde muziekbeleving te vertoeven. Toch zijn er goede redenen om daaruit te treden. Vooreerst is het leerrijk om muziekbeleving niet alleen te zien als ontspanning of verstrooiing. Het ervaren van muziek is als een oefening in levenskunst, een poging om het leven in al zijn facetten te beleven en te accepteren. Muzikale ervaringen kunnen heel diverse emoties en gedachten opwekken. De muziek geeft de luisteraar een mogelijkheid om deze te beleven zonder weerstand, als essentiële componenten van het leven. Bij te enge verwachtingspatronen zal deze levenskunst eerder beperkt blijven. Ook de bekende componist John Cage vond deze flexibiliteit in het luisteren essentieel: *'my favorite music is the music I haven't yet heard.'*³ Of zoals musicoloog Mark Delaere het mooi verwoordt: *'wat aanvankelijk anders en vreemd lijkt, kon bij uiteindelijk omarmen als waardevol en betekenisrijk.'*⁴

REMMINGEN DOORBREKEN

Het uitdagen van de dagelijkse soundtrack kan een oefening worden in mens-zijn, een manier om je luisterervaringen gevarieerder, rijker en dieper te maken. Als het doorbreken van je verwachtingen emoties van woede, angst, ongecontroleerde euforie of melancholie opwekt, geeft de muziek een kader waarbinnen dit veilig kan gebeuren. Zo kan je dit muzikale avontuur zien als een exposure aan ervaringen die we in het dagelijkse leven soms proberen te vermijden. Dit kan helend werken. Ik ben hierbij geïnspireerd door een aantal uitgangspunten uit ACT, een gedragstherapeutische behandeling die de laatste jaren fascinerende wetenschappelijke resultaten aanlevert. Psychologen uit deze strekking ontdekten dat het weerstand bieden aan emoties en gedachten een hopeloze onderneming is die vaak averechts werkt.⁵

Het alternatief is om mensen zich te leren trainen in een houding van 'weerstandloosheid' die de ervaringen toelaat en leert kade-

ren. Ik denk dat het kneden van onze auditieve verwachtingspatronen een deel van deze training in belevingsflexibiliteit kan zijn. Het zorgt voor een muzikale waarneming die veerkrachtig en beweeglijk is en die openstaat voor de immense rijkdom aan klanken die onze wereld te bieden heeft. Dit kan mogelijk een impact hebben op onze psychische flexibiliteit. Door via muziek het onzekere, het onbekende, het onvoorspelbare en zelfs het afschrikwekkende te leren ervaren, voelen we ons meer vertrouwd met het leven. We hebben ook minder de neiging om onze beleving te beoordelen. Dit maakt ons uiteindelijk ook menselijker. We trainen ons in de kwetsbaarheid die de kern is van het leven. Langs een auditieve omweg krijgen we een kans tot zelfkennis. In het luisteren ontdekken we wat we aangenaam vinden, wat interessant is en wat ons irriteert of wat banaal klinkt. Zo wordt de invloed van de dagelijkse soundtrack langzaam duidelijk en is er ruimte om hier anders mee om te gaan.

De verschillende luistervormen in dit boek zullen je leren open te staan voor klanken die je misschien nooit eerder beluisterde. Ontvang de auditieve wereld met een frisse en open geest en tracht niet meteen alles wat je hoort te analyseren. Neem de tijd om de muzikale ervaring te laten rijpen en durf in de diepte te luisteren. Je zal de muziek dan beter begrijpen op lichamelijk, voelbaar vlak en minder goed op het verstandelijke niveau. Het luisteren leidt je op die manier naar de essentie van de muziek: de muzikale belevingswereld. Het is de enige manier om een communicatie op te starten met iets wat zich als onbegrijpelijk aandient.

Alvast bedankt om dit boek ter hand te nemen. Ik wens je veel plezier tijdens deze muzikale reis. Het openbloeien van je auditieve flexibiliteit kan mogelijk blijvende gevolgen hebben op je appreciatie van de klankwereld. Laten we diep in de fascinerende krochten van de muzikale belevingswereld duiken.

Zij die gaan luisteren, groeten u!

Scan de QR-code om toegang te krijgen tot de afspeellijsten of surf naar www.tomasserrien.com/hoor en ontdek hoe je dit boek nog interactiever kan maken.

PRELUDE

*Woorden geven uitdrukking aan de muzikale beleving,
maar alleen de volheid van de muzikale ervaring doet
de waarde van de muziek geen onrecht aan.⁶*

MUZIEK EN TAAL

Muzikale ervaringen zijn ambivalent, met zowel grijpbare als ongrijpbare elementen. Daarom is het ongepast om het laatste woord over muziek uit te spreken of te claimen dat we muziek ooit helemaal zullen begrijpen. Mensen willen ervaringen vatten door er woorden op te plakken, maar dit lijmwerk draait vaak uit op holle beschrijvingen of semantische draaikolken. Als schrijver moet ik evenwel aan de slag met die feilbare woorden en beschrijvingen, ook al is dat geen sinecure. Je riskeert immers onzinnig te ratelen over muziek *'alsof je aan het dansen bent over architectuur'*.⁷ Muziek begrijpen kan geen uitsluitend talige opdracht zijn. Dit inzicht teistert vele muziektheoretici. Charles Seeger, een van de grondleggers van de hedendaagse musicologie, waarschuwde zijn collega's meermaals: *'is de neiging van onderzoekers om muziek te visualiseren en om te zetten in spreektaal niet obsessief en gevaarlijk?'*⁸

Het probleem is dat in de confrontatie met muziek al een neiging tot taligheid zit. Dat heeft te maken met het menselijke denkvermogen. Als we iets willen begrijpen, gaan we automatisch dieper nadenken en produceren we eindeloos veel gedachten over wat we willen begrijpen. Wanneer we in aanraking komen met muziek, kan dat zorgen voor misverstanden, taalkundige valkuilen en foute inzichten, wat het begrip van muziek niet ten goede komt. Muziek laat zich dan ook niet onderzoeken als een object in een wetenschappelijk laboratorium. Muziek is een betekenis die er in de eerste plaats is om naar te luisteren in een unieke context. Het is niet mogelijk muziek in ideale wetenschappelijke omstandigheden te bestuderen en vol overtuiging te prediken over haar essentie. Onderzoek naar muziek heeft geen eurekamoment. Er is geen 'ziehier, dé muziek'. Er is enkel 'luister, hier zijn klanken'.

Om muziek beter te begrijpen moet luisteren centraal staan. Luisteren is een primair, lichamelijk contact met de muziek. Het is de eerste aanraking met het muzikale fenomeen en daardoor ook de belangrijkste toegang tot meer begrip van de muziek. Toch is ook het denken over muziek nodig. Het zorgt ervoor dat je het verkregen begrip van muziek kan communiceren naar anderen. Luisteren en denken over muziek moeten samenwerken, hoewel ze een andere functie hebben. Het denken over muziek mag nooit overheersen, want dan leidt het opnieuw tot een verkeerd begrip van de muziek.

Door na te denken over muziek kan ik dit boek schrijven. Maar zodra je mijn muzikale denken hebt begrepen, kan je beter afstand nemen van mijn woorden. Het aandachtig luisteren moet opnieuw op de voorgrond treden. Hoe dat luisteren uiteindelijk het begrijpen van de muziek vergroot is niet eenvoudig uit te leggen. Het brengt je dichterbij het muzikale fenomeen. Het begrip dat daarmee gepaard gaat nestelt zich langzaam in je hele lichaam en blijft dat bij nieuwe ervaringen verder beïnvloeden. Maar wanneer de geest woorden zoekt om dit te bevatten, hult de muziek zich vaak opnieuw in mysterie en lijkt het begrijpen van muziek alleen nog mogelijk op een niet-talige manier.

Dit toont een complexe spanning tussen muziek en taal aan. Als het begrijpen en het beluisteren van muziek zo nauw met elkaar verbonden zijn, ontstaat er een behoefte om dit verder te onderzoeken. Maar welke woorden gebruik je daar het best voor? Hoe vermijd je dat de muziek telkens weer onbegrijpelijk wordt? Deze vragen bleven door mijn hoofd spoken en ik vond aanvankelijk weinig antwoorden. Tot ik inspiratie opdeed toen ik toevallig in contact kwam met de film *Arrival* (2016) van de Canadese regisseur Denis Villeneuve. Op een bijzondere wijze schept deze film helderheid in de manier waarop je 'het begrijpen van muziek' kan interpreteren en wat de connectie juist is met taal en luisteren. Het bracht me ertoe de muzikale beleving anders te gaan benaderen. Spoiler alert!

WAT 'TAAL' AL DAN NIET DOET

In *Arrival* landen, zonder enige aanleiding, twaalf buitenaardse ruimteschepen op diverse locaties op de aarde. In de gigantische zwevende vaartuigen zitten zwarte tentakelachtige aliens met de naam Heptapods. Wetenschappers over de hele wereld trachten te achterhalen waarom deze eigenaardige wezens onze planeet bezoeken. Hun intenties lijken niet vijandig, want ze maken geen aanstalten om de ruimteschepen te verlaten. Toch nemen de wereldleiders geen risico's. De prioriteit is een degelijke communicatie op te starten met deze wezens. Een van de wetenschappers die de leiding krijgt om de communicatie tot een goed einde te brengen is de linguïste Louise Banks. Zij krijgt de opdracht de taal van de aliens te ontrafelen. Om de achttien uur gaat om een onduidelijke reden een luik open aan de onderkant van het ruimteschip en krijgt zij met haar wetenschappelijke team de mogelijkheid om de aliens te ontmoeten. Als ze het ruimteschip betreden, komen ze in een lange tunnel waarna een moment aanbreekt dat ze op een vreemde manier gewichtloos worden. Hierdoor is het mogelijk via de tunnel naar een zwartgekleurde ruimte te wandelen waar een groot doorzichtig glazen scherm de aliens afscheidt van de rest van het schip. De Heptapods zien eruit als grote zwarte kwallen met zeven tentakelachtige poten en zweven in het rond achter het scherm doorheen een witte dikke mist. Louise Banks ontdekt al snel dat de aliens op twee manieren reageren op externe prikkels die ze uitstuurt: op een hoorbare manier via lage walvisachtige klanken én op een zichtbare manier via een circulaire schrijftaal.

Vooraf de schrijftaal is inspirerend. Met zwarte lijnen zonder begin of einde tekenen de schepsels met hun tentakels hun gedachten op het doorzichtige scherm. Hun 'woorden' zien eruit als artistieke koffievlekken: